

KÖNYVSZEMLE

János Káldos: *György Enyedi*. Ungarlandische Antitrinitarier II. Tome XV. Bibliotheca Dissidentium, édité par André Séguenny. Baden-Baden et Bouxwiller 1993, 173 l.

A könyv tudományos igényű bevezetés Enyedi György (1555-1597) életének és műveinek ismeretébe. Az erdélyi unitarizmus vezéregyénisége volt, humanista műveltségű tanító és rektor a kolozsvári unitárius iskolában, majd az egyház püspöke, Dávid Ferenc után a legnagyobb teológus; a magyar irodalomtörténet, mint széphistória-szerzőt tartja nyilván.

Munkája első részében a szerző Enyedi György életét ismerteti vázlatos rövidséggel. Hiányos életrajzi adatait új adatokkal egészíti ki és sok vitás kérdést tisztáz. Ilyen új, eddig nem ismert adat, hogy Enyedi György 1575-ben a csepregi (Sopron m.) iskola tanítója. Ez a mezőváros ebben az időben jelentősebb protestáns — többségében lutheránus — központ, megfelelő iskolával. 1587-ben zsinatot és 1591-ben kollokviumot tartottak ebben a helységben. Az iskola iránti figyelem nyilvánult meg az 1587-i zsinat XVII. cikkében, mely szerint: „A tudományos oktatásokat az iskolában nem kell elhanyagolni, hanem a rektoroknak mindenütt szorgalmasan végezni kell, hogy az ifjúság a vallásban és a nyelvtan elemeiben kiképeztessék”. (Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Budapest 1881. 696). A szerző feltételei, hogy Enyedi György 1576 körül Hunyadi Demeter püspök hívására tért vissza Kolozsvárra és kezdte meg tanítói munkáját az óvári iskolában. Enyedi György csepregi működése további kutatást igényel.

A könyv második részében Káldos János Enyedi Györgynek nyomtatásban megjelent munkáit tárgyalja. Alapvető forráskutatásig elmenve foglalkozik az „Explicationes” c. életművével, melynek kiadási körülményei mindaddig tisztázatlanok. Az unitárius kiadványok mostoha sorsára utal, hogy ez a munka feltehetően Báthori Zsigmond unitariusellenes rendelkezései miatt hely, nyomda és az év feltüntetése nélkül jelent meg. A betűk és nyomdadíszek tanúsága szerint a kolozsvári Heltai-műhelyben készült; az ajánlásból és Enyedi György verses Epitaphiumából pedig kitűnik, hogy a művet a szerző halála után (1597. nov. 24), 1598-ban Toroczkaai Máté kolozsvári lelkész adta ki. Káldos János feltevése, hogy az unitáriusok Báthori Zsigmond lemondása következtében keletkezett politikai helyzetet használták fel arra, hogy a fejedelem tudta nélkül ezt a jelentős teológiai munkát megjelentessék.

Enyedi György munkája azoknak a bibliai helyeknek tudományos magyarázata, melyekből a szentháromság dogmáját a trinitárius teológusok bizonyítani tudták. Istenről 16, Krisztusról 73, Szentlélekről és a szentháromságról 16 bibliai hely szerepel.

Enyedi György az első, aki a kolozsvári iskolában az unitárius hitelveket bibliai és tudományos alapon tárgyalja.

Az „Explicationes” c. munka európai visszhangot kiváltó munka, mely a teológusok figyelmét egy századnál tovább foglalkoztatta. A könyvet megjelenése után

az érdeklődés és felekezeti elfogultság fogadta. Sokan írtak ellene, protestáns és katolikus teológusok, különösen a református egyházi írók támadták. Amint Káldos János kiemeli, tekintélyes vitairadalom keletkezett Enyedi György műve körül Erdélyben és külföldön egyaránt. Az unitáriusok hitelveik ismertetésének és a hitvédelem kézikönyveként értékelték és használták. Az unitárius mozgalmak történetében jelentős szerepet töltött be.

Az „Explicationes” c. munkát Báthori Zsigmond idejében a forgalomból kiltották s a kiadás tekintélyes részét megsemmisítették. A könyv ritkasága és hitvédelmi jelentősége indítja az egyházat arra, hogy az 1600-as évek elején a könyv újrynyomásával próbálkozzék, de eredménytelenül. A szükségelt II. kiadás csak 1670-ben jelenhetett meg Groningenben. A szerző feltételezi, hogy ez a kiadás a hollandiai szocinianusok és az erdélyi unitárius egyház közreműködésének köszönhető.

Enyedi György munkája 1619/20-ban magyar nyelven is megjelent Toroczkai Máté püspök fordításában, Bethlen Gábor fejedelem előzetes tudta nélkül. A fordítás hitvédelmi céllal készült, hogy az unitáriusok vallásukat védeni tudják a külső támadásokkal szemben. Káldos János ismerteti a kiadás körülményeit és az egyházi hátteret, mely szükségessé tette a fordítást.

Gondos összevetés alapján a szerző megállapítja, hogy Toroczkai Máté szó szerint fordítja az „Explicationes” latin szövegét. Egyetlen eltérés az eredetitől az, hogy nem fordítja magyarra az Enyedi György által gyakran használt antik szerzőktől vett példákat, de pontosan jelzi, hogy az olvasó az első kiadásnak mely oldalán találja azt meg. A latin szöveg bővítésének tekinthető, hogy a próféták magyarázatát, mely hiányzik az első kiadásból, Toroczkai Máté megtalálta és a magyar fordításba bevette.

A könyv harmadik részében a szerző Enyedi Györgynek kéziratban fennmaradt írásait, elsősorban prédikációit tárgyalja, melyek közül csak a Hunyadi Demeter püspök temetésénél elmondott jelent meg nyomtatásban. Beszédeinek tárgyköre: erkölcsi, társadalmi és hitvédelmi; célja: az unitárius öntudat erősítése és az egyházi élet fellendítése.

A szerző kutatásai inkább a beszédek számbavételére irányultak, azoknak tartalmi, teológiai elemzésével nem foglalkozott.

Káldos János munkája számadás és bizonyosság is kíván lenni arról a kutatói felfogásról, mely úgy véli, hogy az egyházak, felekezetek történetének feltárása nemcsak az ország múltjának alaposabb megismeréséhez nélkülözhetetlen, hanem bizonyos vonatkozásban hasznos tanulságokkal szolgálhat történetírásunk egészének is. A könyv jól szolgálja az érdeklődés felkeltését Enyedi György és az unitarizmus iránt, az olvasó kedvet kap a további kutatásra és érvelésre is.

A könyv adatgazdagságával és pontosságával, részletkérdések tisztázásával, a függelékben közölt helység- és névmutatóval, valamint a forrásirodalom közlésével nagy segítséget nyújt Enyedi György kutatóinak. Az egyháztörténet iránt érdeklődőknek mindenképpen ajánlható ennek a könyvnek megszerzése és használata.

Köszönet illeti a szerzőt, hogy egy értékes munkával és a továbblépés lehetőségével ajándékozta meg egyháztörténeti irodalmunkat és annak olvasóit. A könyv külső kiállítása a kiadó: Bibliotheca Dissidentium érdeme.

André Séguenny, kiadó, a Bibliotheca Dissidentium jelen kötetével az 1992. május 14-én elhunyt Klaniczay Tibor egyetemi tanárnak, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának emlékét is kívánja szolgálni.

A. Richard Kingston: *God in One Person. The Case for Non-incarnational Christianity*. London. 1993. 333 l.

Anthony Burgess, tehetséges katolikus író és kritikus, egyik munkájában úgy nyilatkozott, hogy nagy hőseinek egyike a spanyol eretnek, Servetus Mihály, akit Kálvin szentháromságellenes nézeteiért 1553-ban máglyán elégettetett.

Servetus a reneszánsz kori humanisták közül elsőként támadta a háromság dogmáját, a hagyományos kereszténység központi hittételét. Nem volt meglepő az a megkülönböztetés, hogy képmását égetik-e el a katolikusok vagy valóságban a protestánsok. Kivégzését azon az alapon igazolták, hogy a háromság tagadása és a kisgyermek kereszttség elvetése az a két eretnecség, amelyet halállal büntetett úgy a katolikus egyház kánonjoga, mint a VI. századból származó Justinianus törvénykönyv.

A háromság dogmája gyakori támadásnak van kitéve, s még a dogmatikus teológusok sem vállalkoznak szívesen annak védelmére. Így pl. az anglikán egyház 1987. évi doktrinális bizottságának „Mi hiszünk Istenben” c. jelentése utal arra a jelenségre, amit „csendes szentháromságellenes törekvésnek” nevez a nyugati kereszténységben. Ezzel kapcsolatban azt is állítja, hogy a Szentlélek hittétele szükségelenné teheti a szentháromság dogmáját. (Erre a konklúzióra jut G. Lampe teológus is az 1976. évi „Isten mint Szellem” c. Bampton előadásában.) Az anglikán egyház jelentése feltételezi, hogy a más vallásokkal való dialógus a hagyományos háromság dogmájának elhagyásához vezethet.

Az anglikán jelentés végül is hangsúlyozza, hogy a háromság fogalma végső elemzésében az igazi keresztény hit alapja marad. A dogmatikus keresztény egyházak ragaszkodnak ehhez a tantételhez, mely számunkra a keresztény vallás egyedüli kritériuma. Innen van az unitarizmus kizárása a különböző ökumenikus keresztény szervezetektől.

Dr. R. Kingston „Isten egy személyben” c. könyv szerzője eredetileg metodista lelkész volt, a jelenben az Ulster-i egyetem filozófiai és politikai fakultásának egyik professzora; tagja az írországi hitvallást alá nem író presbiteriánus egyháznak (Non-Subscribing Presbyterian Church of Ireland). Munkája az unitárius és szabadelvű keresztény teológiai védelmét szolgálja, annak a vallásos közösségnek, mely évszázados ellenállás és üldözés ellenére hűséges maradt az egy Isten hithez: „Halljad Izrael: Az Úr, a mi Istenünk egy Úr” (Mk 12,29; vö. 5 Móz 6).

A dogmatikus kereszténység védelmezői hangsúlyozzák, hogy a három személynek az egy Istenben való fogalma eredetileg arra irányult, hogy a judaizmus monoteista örökségét megőrizze. Ezt a feltevést a zsidók, a szabadelvű keresztények és az iszlám követői kétségbe vonják. R. Kingston könyvének középpontjában a Fiú-Istennek Jézus Krisztus személyében való megtestesülése áll. Ezt a dogmát a háromság tantétele legsebezhetőbb pontjának nevezi.

Lehet vitázni, hogy az inkarnáció fogalmában sok érték van, ha ezt úgy értelmezzük, mint az isteni egyetemes szimbóluma az emberiben. A szerző azonban kimutatja, hogy a dogma maga: Fiú-Isten megtestesülése a történelem különleges pillanatában, egy valóságos történeti személyben — teológiailag és logikailag vitatható. dr. Keith Ward, oxfordi teológiai tanár „rövidlátó önteltségének” nevezi a hagyományos kereszténységnek azt az állítását, hogy egy történeti emberi személy, Isten céljainak és lényegének végső s teljes kijelentése lehet.

R. Kingston elveti az inkarnáció fogalmát és állásfoglalását filozófiai és teológiai érvekkel bizonyítja. Eszerint az inkarnáció valószínűtlen, a megtestesülés, mint Krisztus egyetlen esete, szükségtelen, és Jézus helye az inkarnáció nélküli hitben.

A szerző észrevételezi az unitárius és szabadelvű keresztény teológia megszo-
kott, általánosságokban mozgó kriticismusát. Szükségesnek tartja kifejezni, hogy
Jézus alakja, mint karizmatikus vezető és tanító, csak növekedik, ha őt nem mint
megtétesült Istent látjuk, hanem mint prófétát. Ugyanakkor szükségesnek tartja
megjegyezni, hogy a háromság ún. modern újraértelmezése nem más, mint az unita-
rizmus rejtett formája.

R. Kingston könyvének meglepő hiányossága, hogy nem találunk benne utalást a radikális reformáció nagy unitárius úttörőire. Kis mértékben használja fel az unitárius teológiai irodalmat, és alig említi azokat az egyházakat, amelyek Európában és Észak-Amerikában az unitarizmus megnyilvánulásai. Jellemző a szerzőre, hogy meg se nevezi azt az egyházat, amelyikhez tartozik. A hiányosságok ellenére R. Kingston munkája az unitarizmus tudományos és jól dokumentált apologetikája. Hálásak kell lennünk a szerzőnek, hogy az unitarizmus ismertetését és védelmét tudományos igényességgel felvállalta. Könyve az unitárius teológiai irodalom marandó értékét jelenti.

Előfizetőink figyelmébe !

A Keresztény Magvető előfizetési díja belföldön 2000 lej, melyet a lelkeszi hivatal útján vagy közvetlenül az Egyházi Központban (Episcopia Unitariană, 3400 Cluj-Napoca, B-dul 22 Decembrie nr. 9) lehet befizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére évi 12 dollár.

Annual subscription from abroad \$ 12 (postage included) should be sent to the Unitarian Church Headquarters, B-dul 22 Decembrie nr.9, 3400 Cluj-Napoca, Romania.

Készült a kolozsvári GLORIA nyomdában

